

Agneza Szabo

*Muzej grada Zagreba,
Zagreb*

Primljeno: 21. 11. 1987.

DRUŠTVENA STRUKTURA ISELJENIKA IZ HRVATSKE I SLAVONIJE U RAZDOBLJU 1880—1916

SAŽETAK

Na osnovi objavljenih statističkih izvora, autorica daje pregled strukture iseljenika iz Hrvatske i Slavonije, otišlih u razdoblju između 1880. i 1910. godine. Utvrđuje se da su migranti uglavnom bili bivši poljoprivrednici ili poljoprivredni radnici, te da je njihov broj u ukupnom stanovništvu područja porijekla iznosio čak 8% krajem 1910. godine. Koristeći detaljnije pokazatelje dostupne za razdoblje između 1901. i 1910. godine, u drugom dijelu svoga rada autorica analizira migracijski odljev po užoj regiji porijekla, smjeru iseljavanja, životnoj dobi, zanimanjima, religijskoj pripadnosti i materinskog jezika iseljenika. Zaključuje se da su iz Hrvatske i Slavonije iselili najvećim dijelom vrlo mladi ljudi iz siromašnijih krajeva koji nisu mogli osigurati ni minimum materijalne egzistencije.

Uvod

Zakašnjeli proces likvidacije feudalnih odnosa u Hrvatskoj i Slavoniji prate tijekom druge polovice 19. stoljeća dva osnovna problema. To su 1. — opće političko nezadovoljstvo pojačano konačnim učvršćenjem dualizma (1868—1873) uza sve jači pritisak mađarizacije, i 2. — nerazvijena poljoprivredna proizvodnja koju prate visoki porezi i nedostatak akumulacije kapitala. Navedene činjenice također su osnovni razlozi što sve više potiču iseljavanje koje postaje sve akutnije nakon 80-ih godina 19. stoljeća.

I

Dosadašnja historiografija već je upozorila da ne postoje dostatni izvori o procesu iseljavanja iz Hrvatske i Slavonije za drugu polovicu 19. stoljeća i početak 20. (1:9—10). Iako uvažavam navedene činjenice, ipak smatram da je vrijedno izvršiti analizu socijalnog sastava onog dijela iseljenika o kojima postoje podaci u službenim administrativnim statistikama (v. 7; 8; 2). Na osnovi provedene kvantitativne analize utvrdila sam da relevantne službene statistike govore o dvije osnovne kategorije naših iseljenika. To su »privremeno odsutni žitelji« i »iseljenici«. Za privremeno odsutne žitelje postoje relevantni službeni podaci za godine 1851. i 1857, zatim za 1880, te za razdoblje između 1890. i 1910. (6; 9; 5; za ostale godine — 7; 8; 2). Za iseljenike, a to znači za stalno iseljene žitelje, relevantni službeni podaci postoje samo za vrijeme između 1900. i 1910. (7; 8). Premda glavninu svoga referata posvećujem iseljenicima, ipak želim dati i nekoliko osnovnih informacija o privremeno odsutnim žiteljima. Krajem 1880. evidentirano je u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 55.686 privremeno odsutnih ži-

telja, što u odnosu na cjelokupno prisutno stanovništvo iznosi 4,66% (9). Više od 1/4 odsutnih žitelja jesu žene (točnije 14.943 osobe ili 26,83%). Najviše odsutnih žitelja bilo je u najsiriromašnijim područjima uže Hrvatske. To je Riječka županija, u kojoj ima više od 15% privremeno odsutnih žitelja. Pri tome samo na području Delnica i Gorskog kotara 22%! Točnije 14.235 osoba. U ostalim krajevima uže Hrvatske prosječni udio privremeno odsutnih žitelja znatno je manji. Kreće se između 3,50 i 6,50%. U Slavoniji između 1,50 i 4,75%. Privremeno odsutnih žitelja bilo je doduše i u ostalim dijelovima Monarhije, ali u znatno manjim omjerima. Srednje vrijednosti iznose oko 3,20% (5:6,8).

Deset godina poslije, tj. krajem godine 1890. evidentirano je u Hrvatskoj i Slavoniji — kojoj je 1881. konačno pripojena bivša Vojna krajina — 104.384 privremeno odsutnih žitelja, a to prema ukupnom stanovništvu iznosi u prosjeku 4,76% (8:4,141). Udio žena nešto je manji nego prijašnjih godina, te iznosi u prosjeku 24%. Pri tome se oko 15% odsutnika nalazilo u aktivnoj vojnoj službi. Oko 6/10 na različitim poslovima u Hrvatskoj i Slavoniji, oko 1/10 u Austriji i Mađarskoj, a oko 2/10 na zaradi u Americi (8:141). Krajem 1900. broj privremeno odsutnih žitelja nešto je manji, te iznosi u prosjeku 3,10%. U strukturi odsutnika udio žena još je manji te iznosi u prosjeku 11,48%. Razlozi privremene odsutnosti i ovaj put jesu: vojna služba (u prosjeku oko 2/10, radna pečalba na kojoj se nalazi više od 6/10 privremeno odsutnih, te liječenje (1,17%), posjeti (5,21%) i drugi neidentificirani razlozi (6,20%). Na zaradi u preokooceanskim zemljama nalazi se više od 1/3 privremeno odsutnih žitelja.

Prema glavnim zanimanjima oko 1/6 privremeno odsutnih žitelja jesu bivši poljoprivrednici, a oko 1/3 pomoćni radnici u poljoprivredi (dobrim dijelom članovi obitelji) te nadničari. Koliko je njihova odsutnost utjecala na nedostatak radne snage pri obradi poljoprivrednih kultura u zemlji nije potrebno ni govoriti. Broj privremeno odsutnih trgovaca i obrtnika neznatan je te iznosi u prosjeku oko 1%, ali je zato udio pomoćnih radnika u ovim zanimanjima znatno veći, te iznosi u prosjeku oko 10%.

Vrijedno je spomenuti da su odsutni žitelji slali nemale sume novca (obiteljima) u zemlji. Tako se primjerice tijekom 1899. nalazilo na »zaslužbi« u Americi 7.090 žitelja iz 33 upravne općine Zagrebačke županije. Unutar navedenog iskaza evidentirana je 971 žena ili 13,70%. Tijekom iste godine svi zajedno poslali su svojim kućama (obiteljima) 729.623 forinte, u prosjeku, dakle, 102 forinte po jednom odsutniku (2:VIII, 27). Od kraja do kraja postoje i velike razlike. Iz upravne općine Novigrad, primjerice, na zaradi u Americi nalazilo se iste godine 1045 žitelja i svi zajedno poslase svojim 136.692 forinti, a to u prosjeku iznosi 130 forinti po jednom odsutniku. Iz općine Ozalj nalazilo se na zaradi u Americi 46 osoba. One su tijekom 1899. poslale obiteljima 54.800 forinti ili 1.191 forintu po odsutniku.

Krajem 1910. broj privremeno odsutnih žitelja naglo se povećao, te iznosi 205.922 osobe ili 8% prema ostalim žiteljima u Hrvatskoj i Slavoniji. Privremeno odsutnih žena bilo je istovremeno 41.801 ili 1/5 u strukturi odsutnih. Pri tome se oko 3/10 privremeno odsutnih žitelja nalazilo u Hrvatskoj i Slavoniji, oko 6% u Austriji i Mađarskoj. Na zaradi u Americi krajem 1910. nalazilo se 117.457 osoba ili 57% (8:188—189)!

II

Kao što sam spomenula, relevantne informacije o kretanju iseljenika iz Hrvatske i Slavonije postoje samo za desetljeće između 1901. i 1910. Kako sam mogla utvrditi, broj iseljenika u tom desetljeću neprestano oscilira. Tako se primjerice 1901. iselilo iz područja hrvatsko-slavonskih županija 8.584 stanov-

nika, 1902. već ih je 12.046, a 1905. više nego dvostruko — 28.059. Intenzivno iseljavanje nastavljeno je i slijedećih godina, premda se zbog vijesti o sve težim uvjetima zaposlenja i rada počinju osjećati i stanoviti znaci stagnacije. Tako se primjerice još 1906. iselilo 25.592 osobe, ali 1908. svega 5.698 osoba! Godine 1909. iselilo se 14.069 osoba, a 1910. 16.776 osoba (8:188—189.)¹ Između 1901. i 1910. iselilo se iz Hrvatske i Slavonije 156.982 stanovnika ili 6,70% prema ostalom stanovništvu u zemlji. Pri tome prosječni udio žena iznosi oko 16%. Prema regionalnom porijeklu više od 1/4 identificiranih iseljenika rodom je iz Zagrebačke županije, oko 2/10 iz Modruško-riječke županije, oko 1/10 iz Ličko-krbavske županije a toliko i iz Bjelovarske županije. Iz ostalih hrvatsko-slavonskih županija bilo je u prosjeku nešto više od 8% iseljenika. Izuzetak je jedino Srijemska županija, iz koje je bilo najmanje iseljenika — u prosjeku oko 7,50%. Međutim, usporedimo li broj evidentiranih iseljenika s brojem stanovnika u zemlji krajem 1910, onda je evidentno da se između 1900. i 1910. iselilo iz Modruško-riječke županije 32.803 osobe ili 14,28% stanovnika, iz Zagrebačke županije oko 10%, iz Ličko-krbavske županije nešto više od 8%, iz Varaždinske oko 3%, iz Srijemske također oko 3%, a iz Požeške i Bjelovarske oko 10%. Moguće je navesti i uža teritorijalna područja s većim brojem iseljenika. To su kotarevi Jastrebarsko, Glina, Delnice, Senj, te Korenica, Otočac, Crikvenica, Pissarovina, Bjelovar i Ogulin. Ti kotarevi dali su u prosjeku 500 do 1000 iseljenika na godinu (7:242—246; 8:200—201). Zbog nešto razvijenije privredne djelatnosti, iz hrvatsko-slavonskih gradova ima manje iseljenika. Do kraja godine 1905. iselilo se iz primorskih gradova (Senja i Bakra) oko 2,50% stanovnika! Iz grada Karlovca 1,91%, a iz ostalih gradova sjeverne Hrvatske 0,41%. Mnogo više iseljenika otišlo je iz slabije razvijenih slavonskih gradova. Tako iz Slavonskog Broda 10,47% od stanovništva u gradu, a iz ostalih slavonskih gradova oko 1,50% (7:242—246).

Prema teritoriji ili zemljama useljenja više od 8/10 evidentiranih iseljenika iselilo se u Ameriku (najvećim dijelom, Sjevernu); oko 7,50% u ostale evropske zemlje (najvećim dijelom u Njemačku). U Ugarsku se iselilo oko 4,50% naših žitelja, a u Austriju oko 3,50%. U Bosnu i Hercegovinu iselilo se istovremeno oko 3% žitelja, na Rijeku oko 0,50%, a u ostale zemlje oko 0,02% (7:245—246).

U strukturi naših iseljenika prevladavaju pripadnici mlađe životne dobi. Oko 1/4 mlađa je od 20 godina života! Oko 1/3 iseljenika bila je između 21. i 30. godine života. U srednjoj životnoj dobi, znači između 31. i 40. godine bilo je oko 1/4 iseljenika, a u starijoj životnoj dobi, tj. između 41. i 50. godine oko 1/10 iseljenika. Starijih od 50 godine bilo je nešto više od 3% iseljenika. Pretpostavljam da su to roditelji, djedovi ili rodbina mlađih iseljenika, onih koji su se bolje snašli u useljenim zemljama.

Prema imovinskom stanju oko 4/10 identificiranih žitelja iselilo se s imetkom, vjerojatno skromnim sredstvima od prodane imovine. Preostalih 6/10 iselilo se bez imetka. Prema glavnim zanimanjima oko 1/2 iseljenika bijahu poljodjelci—posjednici. Oko 2/10 iseljenika bijahu pomoćni radnici u poljoprivredi, vjerojatno članovi obitelji. No pripadnici ove socijalne skupine nalaze se evidentirani u strukturi iseljenika tek od 1905. Između ostalih zanimanja iseljenika najbrojniji su samostalni trgovci i obrtnici. Između 1901. i 1910. iselilo se iz Hrvatske i Slavonije 11.066 trgovaca ili 7,59% prema ostalim iseljenicima. Samostalnih obrtnika iselilo se istovremeno 5.889 ili 4,04%, te nadničara 9.345 osoba ili 6,41% također prema ostalim iseljenicima. Pripadnika intelektualnih

¹ Osnovne kvantitativne podatke o iseljenicima u navedenom desetljeću dao je i M. Mirković (4: 242, 330—331).

zvanja (činovnika, učitelja, svećenika) iselilo se istovremeno 4,20%. Od godine 1905. registriraju se u strukturi iseljenika još rudari, zatim pomoćni radnici u obrtu (najvećim dijelom izučeni pomoćnici ili kalfe), te kućna služinčad. Prema tome između 1905. i 1910. iselilo se 322 rudara ili 0,22% prema ostalim zanimanjima iseljenika, 3.254 pomoćna radnika u obrtu ili 2,23%, te 2.213 pripadnika zanimanja »kućna služinčad« ili 1,52%. No usporedimo li navedena zanimanja iseljenika s istoimenim zanimanjima u zemlji, onda je evidentno da se iz zemlje u navedenom desetljeću iselilo oko 50% samostalnih trgovaca (7:4, 242—243; 8:198—199), više od 2/10 rudara i više od 4/10 nadničara, a kućne služinčadi više od 9%! Sve to dakako veoma mnogo govori ne samo o velikoj privrednoj nerazvijenosti u zemlji nego i o velikoj nezaposlenosti.

Poslije neispravnih popisa stanovništva prema nacionalnoj pripadnosti još iz vremena neoapsolutizma, nacionalna pripadnost više se ne popisuje (3:48—50). Ali se zato popisuje religiozna pripadnost, te materinski jezik od godine 1880. Prema religioznoj pripadnosti oko 7/10 iseljenika jesu rimokatolici, nešto više od 1/4 pravoslavni, oko 1,50% grkokatolici, 1,70% evangelici obiju konfesija (augšburške i helvetske), te Izraeliti 0,70%. Međutim usporedimo li navedene pokazatelje s pripadnicima spomenutih religijskih zajednica u zemlji, onda je evidentno da se između 1901. i 1910. iselilo najviše pripadnika pravoslavne i grkokatoličke vjeroispovijesti. Pravoslavnih žitelja iselilo se u navedenom razdoblju 6,25% prema ostalim pripadnicima iste konfesije, a grkokatolika 13,38%! U istom desetljeću rimokatolika je iselilo 5,91%, evangelika obiju konfesija 5,28%, te Izraelita 5,24% u odnosu na iste konfesije u zemlji (7:242—243; 8:198—199).

Prema maternjem jeziku više od 85% iseljenika govorilo je »hrvatskim ili srpskim jezikom« kao materinskim. Njemačkim jezikom kao materinskim govorilo je 6,70% iseljenika iz Hrvatske i Slavonije, a mađarskim 4,61%. Slovenskim jezikom kao materinskim govorilo je svega 0,84% iseljenika iz Hrvatske i Slavonije, češkim i slovačkim 1,72%, a rusinskim 0,40%. U usporedbi s ostalim jezičnim skupinama u zemlji između 1901. i 1910. iselilo se iz zemlje nešto više od 1/10 žitelja koji su govorili hrvatskim ili srpskim jezikom kao materinskim, 8,40% pripadnika slovenskoga materinskog jezika, oko 8% pripadnika njemačkog jezika kao materinskog i oko 7% pripadnika mađarskog jezika. Udio iseljenika ostalih govornih skupina iznosi u prosjeku 4 do 5% (7:242—248; 8:198—199).

Na kraju smatram da provedene kvantitativne analize ukazuju na zaključak da se iz zemlje iseljevaju najvećim dijelom vrlo mladi ljudi i to iz siromašnijih krajeva u kojima nisu mogli osigurati ni minimum materijalne egzistencije. I drugo, među iseljenicima su natproporcionalno zastupljena kvalificirana zvanja i zanimanja, te pomoćni radnici, kvalificirani i nekvalificirani, što je i logično, jer su zemlje useljenja industrijski mnogo razvijenije.

LITERATURA

1. Čizmić, Ivan. *Jugoslavenski iseljenički pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države 1918*. Zagreb, 1974.
2. *Izvješće o stanju javne uprave u županiji zagrebačkoj za god. 1899*. Zagreb, 1900.
3. Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske. Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850—1860*. Zagreb, 1985.
4. Mirković, Mijo. *Ekonomska historija Jugoslavije*. Zagreb, 1957.
5. *Nekoji rezultati popisa žiteljstva od 31. prosinca 1880*. Zagreb, 1882.

6. *Statistische Uebersicht über die Bevölkerung und den Viehstand vom Oesterreich nach der Zählung vom 31. October 1857.* Wien, 1859.
7. *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije I.* 1905. Zagreb, 1917.
8. *Statistički godišnjak kraljevine Hrvatske i Slavonije II.* 1906—1910. Zagreb, 1917.
9. *Statistik der Bevölkerung Ungars.* Budapest, 1885.

THE SOCIAL STRUCTURE OF EMIGRANTS FROM CROATIA AND SLAVONIA IN THE 1880—1910 PERIOD

SUMMARY

On the basis of published statistical sources, the author provides an overview of the structure of emigrants from Croatia and Slavonia that left the country in the period between 1880 and 1910. It is confirmed that migrants were in general former peasant farmers or agricultural wage labourers and that their share in the population of the country of origin amounted to as much as 8⁰/₁₀ by the end of 1910. Using more detailed indicators, available for the 1901—1910 period, in the second part of her review the author analyzes the migration outflow with regard to local regions of origin, the direction of emigration, religious affiliation and mother tongue of the migrants. She concludes that very young people from the more impoverished parts of the country, who could not guarantee a minimum level of material existence, constituted the majority among emigrants from Croatia and Slavonia.